

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО
ПРАВА**

УДК 347.43(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.04>

Вікторія Віталіївна Рассказова,

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу (старший викладач);*

 <https://orcid.org/0000-0003-0887-4880>,
e-mail: vikkvg113@gmail.com

**УГОДА ПРО ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПЕРЕДАнням
ВІДСТУПНОГО: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВІ ОЗНАКИ**

У забезпеченні стабільного правозастосування важливе значення мають правильне трактування функцій інституту відступного та єдині підходи до реалізації механізму укладення і виконання угоди про передавання відступного. Стаття є оригінальною науковою роботою, в якій досліджено правову природу правочину щодо передавання відступного, його особливі властивості та значення в конструкції припинення зобов'язання відступним. Наголошено на функції угоди про відступне – зафіксувати досягнення домовленості сторін на припинення основного зобов'язання саме в такий спосіб, а також обґрунтовано цю особливість угоди про передавання відступного як поєднання ознак правовстановлюючого та правоприпиняючого юридичного факту. Обґрунтовано думку, що саме зміст угоди між кредитором і боржником про передавання відступного, яка укладена з дотриманням вимог чинного законодавства, дозволяє відмежувати відступне від суміжних інститутів зобов'язального права, визначити природу правовідносин між сторонами, якщо виникають спірні ситуації.

Ключові слова: відступне, угода, припинення цивільного зобов'язання, передавання предмета відступного.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Правовий механізм припинення цивільного зобов'язання передаванням відступного є відносно новим у договірній практиці. Водночас зазначений інститут є одним із найбільш гнучких та універсальних інструментів, застосування якого є відображенням диспозитивності та прямої дії принципу свободи договору. У забезпеченні єдиного та стабільного правозастосування, формуванні дійсно ефективної практики припинення зобов'язань відступним та попередженні правових спорів важливе значення мають правильне трактування функцій

інституту відступного в системі підстав припинення цивільного зобов'язання, єдність підходів до визначення змісту та особливих ознак угоди про передання відступного, наслідків її укладення та виконання.

Стан дослідження проблеми

Питанням загальної характеристики, особливостей юридичної природи відступного та його відмінностей від інших суміжних інститутів зобов'язального права і способів припинення зобов'язання, а також виявленню проблем у практиці застосування цього інституту присвячено чимало наукових праць у межах досліджень як щодо загальних аспектів припинення зобов'язання, так і щодо відступного зокрема. Ознаки відступного як самостійної підстави припинення цивільного зобов'язання та правоприміняючого факту, особливості застосування цього механізму ліквідації юридичних зв'язків між сторонами та його наслідки висвітлено у працях А. М. Блащука, Т. В. Боднар, А. В. Коструби, О. Я. Кузьмича, О. І. Міхно, Є. В. Падуна, І. Й. Пучковської, Ф. А. Шимка, О. С. Яворської та ін.

Водночас поза увагою лишаються питання щодо характеристики угоди про передання відступного, її змісту, особливих ознак як правочину та зобов'язання, співвідношення з первісним зобов'язанням і суміжними інститутами зобов'язального права.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є надання більш глибокої правової характеристики інституту відступного шляхом аналізу угоди про передання відступного як невід'ємної складової в механізмі припинення цивільного зобов'язання в такий спосіб. *Завданням* цього дослідження є з'ясування особливих ознак, змісту та цілей угоди про передання предмета відступного.

Наукова новизна дослідження

Формулювання висновків щодо особливостей змісту та характеристики угоди про відступне слугуватиме уточненню підходів до трактування інституту відступного, вдосконаленню практики його застосування.

Виклад основного матеріалу

Згідно зі ст. 600 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)¹ зобов'язання припиняється за згодою сторін унаслідок передання боржником кредиторів відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 24.01.2023).

сторонами. Вбачається, що наведене стисле визначення відступного як самостійної підстави припинення цивільного зобов'язання не розкриває повною мірою його правову природу як інституту та основні ознаки як правочину, у зв'язку із чим висловлюються різні погляди щодо передумов застосування відступного, допустимості застосування цієї конструкції для припинення договірних та недоговоріних зобов'язань, виникає неоднозначне тлумачення ст. 600 ЦК України у правозастосовній практиці.

Отже, важливе значення для забезпечення усталених та єдиних підходів до застосування відступного є визначення змісту та особливих ознак угоди про передання відступного, що сприятиме розмежуванню цього інституту від інших підстав припинення зобов'язання (новації, прощення боргу тощо) та припинення сторонами зобов'язання саме відступним відповідно до їхніх прагнень та інтересів, а не внаслідок помилки чи непорозуміння щодо сутності зобов'язальних правовідносин, що існують між ними.

Зокрема, з аналізу визначення, що міститься у ст. 600 ЦК України, передусім можна дійти висновку, що єдиною метою застосування сторонами відступного є припинення первісного зобов'язання, ліквідація наявних юридичних зв'язків між сторонами, а не зміна зобов'язання чи виникнення нового зобов'язання. При цьому мета припинити первісне зобов'язання є єдиною для обох сторін, які виключно за взаємною згодою обирають саме такий спосіб припинення зобов'язання на засадах рівності та свободи договору.

Така згода сторін щодо припинення зобов'язання, що існує між ними, шляхом передання боржником кредиторів відступного має бути зафіксована в угоді про його передання, яка може бути укладена у формі окремого правочину або передбачена в умовах правочину, що визначає зміст первісного зобов'язання. Відповідна згода сторін має бути досягнута і зафіксована щодо розміру, строків і порядку передання відступного, що є істотними умовами угоди.

На законодавчому рівні не передбачено жодних обмежень щодо виду предмета договору, його розміру, а тому предметом угоди про передання відступного незалежно від змісту основного зобов'язання може бути визначено передання боржником кредиторів нерухомого майна, грошових коштів, надання послуг чи виконання робіт, передання інших об'єктів цивільних прав, якщо вони не вилучені із цивільного обороту або відповідно до закону не обмежені в обороті. Оскільки розмір відступного також погоджується сторонами і закон не обмежує їх у такому праві, то відповідно відступне може бути меншим за розмір основного зобов'язання і визначатися сторонами на власний розсуд безвідносно до розміру первісного зобов'язання.

Важливо також зауважити, що з огляду на юридичну природу інституту відступного та його функції правочин, який фіксує досягнення домовленості щодо припинення первісного зобов'язання відступним, породжує зобов'язання щодо передання боржником узгодженого предмета відступного у визначеному сторонами порядку і строки. При цьому обов'язку боржника передати кредиторowi відступне кореспондує обов'язок кредитора прийняти належне відступне. І лише з його переданням первісне зобов'язання припиняється.

Так, угода про передання відступного зумовлює право кредитора вимагати від боржника передання узгодженого предмета відступного в порядку і строки, що передбачені нею. При цьому кредитор позбавляється права вимоги до боржника щодо виконання ним первісного зобов'язання, а в разі невиконання боржником обов'язку щодо передання відступного кредитор не позбавлений права вимагати від боржника виконання первісного зобов'язання.

З огляду на те, що угода про відступне наділяє сторони основного зобов'язання комплексом додаткових прав та обов'язків, реалізація яких спрямована на припинення основного зобов'язання, варто звернути увагу на особливість інституту відступного – поєднання в цій ускладненій юридичній конструкції ознак правовстановлюючого та правоприпиняючого юридичного факту. Тобто, на відміну від суміжних інститутів зобов'язального права, застосування відступного як підстави припинення зобов'язання передбачає виникнення додаткового зобов'язання, згідно з угодою щодо передання предмета відступного, і лише з переданням такого відступного основне зобов'язання між сторонами припиняється. Наприклад, прощення боргу є правоприпиняючим юридичним фактом, представленим у вигляді правочину, який не породжує зобов'язання між кредитором та боржником [1, с. 7], новація, на відміну від відступного, передбачає не припинення зобов'язальних відносин між сторонами, а збереження таких відносин у зміненому вигляді [2, с. 97]. З приводу розмежування завдатку та відступного в науковій літературі справедливо звертається увага на те, що втрата завдатку особою, яка його надала, або сплата подвійної суми завдатку особою, котра його отримала, не припиняють зобов'язання, забезпеченого завдатком, а значить, і не звільняють указаних осіб від необхідності його виконання [3, с. 101]; власне інститут завдатку не має на меті припинення зобов'язання, втрата завдатку особою, яка його надала, може припинити зобов'язання тільки в тому разі, якщо сторони в договорі, виконання зобов'язання з якого забезпечувалося наданням завдатку, встановлять умову про те, що втрата завдатку є відступним, тобто сторони вправі встановити, що втрата завдатку припиняє зобов'язання як відступне [4, с. 185].

Тому однією з особливостей механізму припинення зобов'язання відступним є укладення двостороннього правочину – угоди про передання відступного, яка фіксує досягнення домовленості щодо припинення основного зобов'язання, породжує виникнення у сторін комплексу додаткових прав і обов'язків щодо умов передання узгодженого предмета відступного та є невід'ємною складовою цієї правової конструкції.

Також варто зауважити, що з укладенням угоди про передання відступного основне зобов'язання не припиняється, і лише з виконанням цієї угоди, тобто з переданням предмета відступного у визначені строки та порядку, основне зобов'язання припиняється. А тому задля визначення моменту припинення основного зобов'язання та правильного трактування правовідносин, що склалися між сторонами, важливо розуміти, що момент укладення договору про відступне та момент його виконання можуть не збігатися в часі.

До того ж угода між кредитором та боржником про передання відступного, укладена з дотриманням вимог чинного законодавства, дозволяє відмежувати відступне від суміжних інститутів зобов'язального права, визначити природу правовідносин між сторонами, якщо виникають спірні ситуації. Тому угода про передання відступного слугує меті зафіксувати належним чином волевиявлення кредитора та боржника щодо припинення основного зобов'язання саме в такий спосіб.

Наприклад, в одній із судових справ про захист прав споживачів позивач просила суд визнати припиненими кредитні зобов'язання внаслідок передання нею як боржником кредиторів відступного. Позивач посилалася на те, що взяла участь в акції, яка передбачала припинення кредитного зобов'язання шляхом повернення частини заборгованості, що, на думку позивачки, є переданням кредиторів відступного. Відповідач вважав зобов'язання припиненими внаслідок прощення боргу, оскільки ним було звільнено позивачку від подальшого виконання обов'язків щодо повернення частини заборгованості. У цій справі суд першої інстанції дійшов висновку, що правовий зміст вчинених сторонами дій – сплата позивачем певної суми в обумовлені строки і припинення відповідачем дії кредитного договору, не відповідають ознакам правочину анулювання (прощення) боргу. Оскільки відповідно до ст. 605 ЦК України прощення є безумовним одностороннім правочином, анулювання відбулось лише за умови виконання позивачем платіжних зобов'язань. Отже, як встановив суд першої інстанції, фактичні дії, вчинені сторонами на виконання домовленості, мали двосторонній умовний (оплатний) характер, притаманний для правочину, передбаченого ст. 600 ЦК України – припинення зобов'язань за згодою сторін внаслідок передання відступного (грошей, майна тощо).

При цьому за результатами перегляду справи суд апеляційної інстанції звернув увагу на те, що з аналізу заяви позивачки вбачається, що остання погодилася на умови акції щодо анулювання боргу. У цій справі апеляційний суд вказав на відсутність підтвердження згоди сторін на припинення кредитних зобов'язань саме шляхом відступного. Також суд апеляційної інстанції сформулював важливе зауваження, що застосування відступного як способу припинення зобов'язання дозволяє боржнику замінити первісний предмет виконання іншим предметом, причому таким, який не застерігався сторонами раніше при укладенні первісного договору¹.

У цілому висновок апеляційного суду, з яким погодився суд касаційної інстанції, обґрунтований тим, що в цій справі не було надано доказів на підтвердження заміни первісного предмета виконання іншим, а також підтвердження того, що фактичні відносини припинилися внаслідок передання банкові позичальником коштів, які є відступними, а не сплачені в рахунок погашення частини заборгованості за кредитним договором.

Із цього приводу варто наголосити на важливості фіксації домовленості між сторонами щодо обраного способу припинення основного зобов'язання, зокрема фіксації розмірів, строку та порядку передання боржником певного блага як відступного, що дозволяє відмежувати випадки виконання основного зобов'язання від передання власне відступного, як це може мати місце при кредитних правовідносинах у разі передання грошових коштів як предмета відступного.

Також цікавим є питання щодо можливості третьої особи передати кредиторів відступне задля припинення основного зобов'язання боржника, тобто можливості третьої особи виступати стороною угоди про передання відступного. Так, аналіз ст. 600 ЦК України свідчить, що сутність інституту відступного полягає в досягненні згоди між боржником та кредитором щодо припинення наявного зобов'язання шляхом передання боржником предмета відступного.

Відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на

¹ Постанова Верховного Суду від 02.12.2020 : справа № 569/22588/18, провадження № 61-17986св19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404945> (дата звернення: 24.01.2023); Постанова Рівненського апеляційного суду від 03.09.2019 : справа № 569/22588/18, провадження № 22-ц/4815/974/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84028093> (дата звернення: 24.01.2023).

користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Сторонами у зобов'язанні є боржник і кредитор (ч. 1 ст. 510 ЦК України).

Оскільки ст. 600 ЦК України містить чітку вказівку на передання відступного саме боржником як стороною основного зобов'язання, вважаємо, що укладення угоди між третьою стороною та кредитором про передання відступного суперечить правовій природі цього інституту, заснованого на взаємній домовленості між сторонами основного зобов'язання. До того ж неможливість передання відступного третьою особою замість боржника варто обґрунтувати порушенням у цьому разі прав та інтересів боржника, який таким чином усувається від прийняття рішення про долю зобов'язання, стороною якого він є.

Із цього приводу цікавим є приклад із судової практики. Так, в одній зі справ суд апеляційної інстанції, надавши тлумачення ст. 600 ЦК України, дійшов висновку, що обов'язковою умовою припинення зобов'язання відступним є згода сторін первісного зобов'язання (у цьому випадку кредитного договору). Тобто у справі, що розглядалася, договір щодо припинення зобов'язання за кредитним договором переданням відступного міг бути укладений саме сторонами первісного зобов'язання – позичальником та кредитором. Отже, передання грошових коштів поручителем в інтересах позичальника як відступного суд визнав неправомірним. У цій справі судом апеляційної інстанції було задоволено позов позичальника про визнання недійсним договору про припинення зобов'язання переданням відступного¹.

Висновки

Однією з особливостей механізму припинення зобов'язання відступним є укладення двостороннього правочину – угоди про передання відступного, яка власне фіксує досягнення домовленості щодо припинення основного зобов'язання, породжує виникнення ув сторін комплексу додаткових прав і обов'язків щодо умов передання узгодженого предмета відступного та виступає невід'ємною складовою цієї правової конструкції. Саме наявність угоди про відступне та її зміст дозволяє відмежувати інститут відступного від суміжних механізмів припинення зобов'язання. Угода про передання відступного слугує меті зафіксувати належним чином волевиявлення кредитора

¹ Постанова Київського апеляційного суду від 07.06.2022 : справа № 757/37381/18-ц, провадження № 22-ц/824/574/2022 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104952142> (дата звернення: 24.01.2023).

та боржника щодо припинення основного зобов'язання саме в такий спосіб.

До того ж властивість угоди про відступне породжувати додаткові права та обов'язки сторін зобов'язання, що за своєю сутністю спрямовано на припинення основного зобов'язання, свідчить про поєднання ознак правовстановлюючого та правоприпиняючого юридичного факту.

Крім того, укласти угоду про відступне можуть лише сторони основного зобов'язання, оскільки механізм припинення зобов'язання відступним заснований виключно на волі сторін та їхній взаємній згоді щодо усіх істотних умов передання відступного, що виключає будь-які форми участі третьої особи у прийнятті рішення про припинення зобов'язання між кредитором та боржником у такий спосіб.

Список бібліографічних посилань: 1. Шимко Ф. А. Прощення боргу як спосіб припинення зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 19 с. 2. Падун Є. В. Критерії відмежування відступного від новації в цивільному праві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 91–97. 3. Пучковська І. Й. Про використання завдатку як відступного. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 13. С. 96–104. 4. Черкашин С. В. Завдаток: форма відповідальності чи відступне? *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 181–186. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.27>.

Надійшла до редколегії 27.01.2023

Прийнята до опублікування 09.02.2023

Rasskazova V. V. Agreement on the termination of obligation by transferring indemnity: content and special features

In order to ensure stable law enforcement, it is important to have a correct interpretation of the functions of the institution of indemnity and unified approaches to the implementation of the mechanism for concluding and executing an agreement on the transfer of indemnity. The legal nature of the transfer of indemnity, its special properties and significance in the construction of termination of an obligation by indemnity have been investigated. It has been emphasized that the function of the indemnity agreement is to record the parties' agreement to terminate the principal obligation in this way, as well as explained the peculiarity of the indemnity agreement as a combination of the features of the law-establishing and law-terminating legal fact, since the agreement both gives rise to additional rights and obligations for the parties and serves to terminate the original obligation as a result of its execution i.e. transfer of the indemnity by the debtor to the creditor.

It has been suggested that it is the content of the agreement between the creditor and the debtor on the transfer of the indemnity, which is concluded in compliance with the requirements of current legislation, that allows distinguishing the indemnity from related institutions of law

of obligations, and determining the nature of legal relations between the parties in case of disputes. For example, debt forgiveness is a law-terminating legal fact presented in the form of a transaction that does not create an obligation between the creditor and the debtor, and novation, unlike indemnity, does not provide for the termination of the binding relationship between the parties, but rather the preservation of such a relationship in a modified form.

Attention has also been drawn to the inadmissibility of entering into an agreement on indemnity by third parties who are not parties to the original obligation. Thus, the mechanism of termination of an obligation by indemnity is based solely on the will of the parties and their mutual agreement on all essential terms of indemnity transfer, which excludes any form of participation of a third party in the decision to terminate the obligation between the creditor and the debtor in this way.

Key words: indemnity, agreement, termination of a civil obligation, transfer of the subject of indemnity.

